

ЗНАЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧИХ УЯВЛЕНЬ І ПОНЯТЬ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

кандидат педагогічних наук Нікітіна О. О.

Україна, м. Кропивницький,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, кафедра методик дошкільної та початкової освіти, старший викладач

Abstract. *A child actively recognizes the world around him in direct contact with him. From the perception of objects and phenomena of the world begins knowledge. An important means of sensory development of the child is observation. During observing the natural environment the child in acquaints with the qualities of objects, their shape, size, color. That is why, due to the specially organized correctional work in a student with a delay in mental development, the ability to apply different types of perception (visual, auditory, tactile) for the study of objects and phenomena of nature are formed.*

In a special school, methods and techniques are used that not only provide the students with the necessary knowledge, but also help to correct their existing shortcomings in cognitive activity. Natural science material has great opportunities for developing the weakest aspects of cognitive activity of oligophrenic, namely: attention, observation, analysis and comparison of observed objects and phenomena, understanding of causal relationships. Lessons in nature are of great importance in developing the interest of students with a delay in mental development in educational subjects. A successful excursion leaves bright memories in memory of children, makes it possible to better understand the basic concepts of the course, become a source of new knowledge and has a powerful educational potential. Due to the excursion you can make corrections of the main mental processes of students with mental retardation.

The article considers the peculiarities of the cognitive sphere of children with mental retardation during the formation of natural concepts and concepts, analyzes educational programs and the State standard of special education, determines the role and place of natural science in the education of children of elementary school age with intellectual disabilities, and discloses the role and place of educational excursions for correcting the basic thinking processes of students in the process of formation of natural representations and concepts in the elementary classes of special schools.

Keywords: *mental retardation, special school, natural science, excursion, thought processes, observation, correction.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Після схвалення Конвенції ООН про права людей з інвалідністю (2009), в Україні запроваджено інклюзивне навчання. Організація освітнього процесу відповідно до принципів інклюзії вимагає не лише залучення учня з особливими освітніми потребами до навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, але й формування в педагогів уміння взаємодіяти з «особливими» учнями. Сучасний учитель повинен бути відкритим до нових ідей, відчувати потребу в професійному зростанні, мати бажання змінюватися, бути готовим і вміти прийняти відмінності та особливості інших людей.

Залучення педагога до оновленого освітнього процесу часто відбувається спонтанно, без урахування його професійної та особистісної готовності до інноваційної діяльності, тому в структурі професійно спрямованої особистості педагога готовність до інноваційної діяльності є показником його здатності нетрадиційно розв'язувати актуальні питання особистісно орієнтованого навчання, зокрема в галузі спеціальної освіти. Статистичні дані засвідчують, що сьогодні тільки кожен четвертий педагог знає основні положення інклюзивної освіти.

Нині невідкладним завданням є ознайомлення педагогічної спільноти з основними принципами інклюзії в освіті, опис досвіду інклюзивної практики та застосування спеціальних методів і засобів педагогічної взаємодії з особливими учнями. На нашу думку, це дозволить підготувати вчителя до сприйняття вимог часу та усвідомлення потрібних змін, а також застосовувати сучасні методи та форми роботи з учнями, які мають особливі освітні потреби. З огляду на це можна стверджувати актуальність окресленої проблеми, оскільки для дітей із

затримкою психічного розвитку екскурсія може бути не лише формою організації навчальної діяльності, а й ефективним засобом корекції та розвитку основних мисленнєвих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему підготовки сучасного вчителя до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, викладено в низці досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема А. А. Колупасової, Л. М. Гречко, В. В. Засенка, Т. В. Сак, С. В. Альохіної та ін. Важливість проведення предметних уроків та екскурсій для підготовки до вивчення географії в спеціальній школі засвідчено в працях В. О. Грузинської та Г. В. Мурашева. Специфіку розвитку основних мисленнєвих процесів у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку описано в наукових розвідках Н. А. Меньчинської, Г. Б. Шаумарова, Д. О. Пермякова, Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна та ін.

Мета написання статті полягає у вивченні особливостей мисленнєвої діяльності дітей із затримкою психічного розвитку під час спостережень за природою та розкритті значення навчальних екскурсій у природу для корекції пізнавальних можливостей особливих дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальними показниками здатності педагога до інноваційної діяльності дослідники вважають професійну та психологічну готовність. Зокрема професійна готовність має такі складники: інформаційна обізнаність; володіння педагогічними технологіями; знання основ психології та корекційної педагогіки; знання індивідуальних особливостей дітей; уміння варіювати в процесі навчання; знання індивідуальних особливостей дітей з вадами розвитку.

З-поміж складників психологічної готовності розглядають такі: емоційне прийняття дітей з різними типами порушень у розвитку та залучення дітей з вадами до діяльності на уроці [1, с. 33–50]. Інформаційну обізнаність учителя щодо основних положень інклюзивної освіти визначено підґрунтям для його професійної компетентності [5, с. 15].

Особливість навчання дітей з вадами інтелектуального розвитку полягає в застосуванні спеціальних засобів корекції відповідно до конкретної категорії порушення, а саме: адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, унаочнення навчання, уповільненість процесу навчання, повторюваність у навчанні та вихованні, оптимізація темпу роботи й динаміки втомлюваності, залучення учня до діяльності, спрямованої на подолання труднощів і перешкод, дотримання охоронного педагогічного режиму, стимулювання дітей до діяльності та спілкування, стимулювальна функція педагогічної оцінки [7, с. 8].

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів спеціальних шкіл є знання, уміння й навички, уявлення про природу та суспільство відповідно до вимог навчальних програм; рівень загальних інтелектуальних умінь, досвід самостійної діяльності та емоційно-ціннісні риси особистості, які є важливими для їхньої життєдіяльності в суспільстві. Природознавчий зміст освітньої галузі «Людина і світ» Державного стандарту спеціальної освіти спрямовано на формування в молодших школярів із ЗПР уявлень і понять про цілісність світу, виховання гуманної особистості, яка відповідально та шанобливо ставиться до природи, розуміння значення життя як найвищої цінності [3, с. 100].

Корекційно-розвивальний компонент природничого змісту освітньої галузі «Людина і світ» представлено системою формування прийомів мисленнєвої діяльності (спостереження з аналізом, порівняння, узагальнення, класифікації), що реалізується у взаємозв'язку із засвоєнням природничих знань та методів пізнання природи. Зміст галузі та його структурування визначено загальнодидактичними принципами, що враховують особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів із ЗПР. Корекційна спрямованість змісту навчального матеріалу співвідноситься з його процесуальним аспектом, що забезпечує безпосередню дію з об'єктами вивчення (їхніми зображеннями) та активне спілкування дітей з природним довкіллям. Формування в учнів із ЗПР природознавчих уявлень і понять відбувається у єдності фенологічного, краєзнавчого, українознавчого, планетарного та екологічного принципів [там само, с. 101].

У педагогічній літературі зазначено, що уроки природознавства в початкових класах спеціальної школи посідають важливе місце, оскільки вони передусім сприяють корекції порушеного розвитку розумово відсталих дітей, виховують інтерес школярів, виробляють естетичні почуття й формують елементарні уявлення про навколишній світ, готують до подальшого навчання таких дітей. Програму навчального предмета «Природознавство» розроблено на основі Державного стандарту початкової загальної освіти (підготовчий, 1-4 класи) для дітей з особливими освітніми потребами. Основна мета навчального предмета «Природознавство» полягає у формуванні природознавчої компетентності учнів у процесі засвоєння системи інтегрованих знань про природу та людину, основ екологічних знань, вивчення способів навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у

ставленні до природи; корекційного розвитку пізнавальної діяльності, мовлення, емоційно-вольової сфери, особистості, та на цій основі збагачення, розширення, систематизація пізнавального та соціального досвіду молодших школярів із затримкою психічного розвитку [8, с. 4 – 6].

У спеціальній школі застосовують методи та прийоми, які не лише забезпечують засвоєння учнями потрібних знань, а й сприяють коригуванню наявних у них недоліків пізнавальної діяльності. Природознавчий матеріал має великі можливості розвитку найбільш слабких аспектів пізнавальної діяльності дітей-олігофренів, а саме: уваги, спостережливості, аналізу та порівняння спостережуваних об'єктів і явищ, розуміння причинно-наслідкових залежностей.

Освітньо-практичні завдання курсу природознавства в спеціальній школі можна реалізувати під час формування в школярів системи елементарних, але чітких і правильних природничих знань та вмінь, потрібних кожній людині сучасного суспільства для розуміння інформації з газет, журналів, радіомовлення, телебачення тощо.

Природничі та географічні знання й уміння важливі насамперед для подальшої трудової діяльності людини. Досить ефективною для розв'язання корекційно-розвивальних завдань на уроках природознавства є робота з розвитку логічного мислення. Дослідження вітчизняних дефектологів дозволяють стверджувати, що саме це – основний напрям корекційного навчання.

Зупинимося докладніше на екскурсії, що є однією з форм організації навчальної діяльності учнів із ЗПР у процесі формування природознавчих уявлень і понять. Корекційно-розвивальну змістову лінію органічно поєднано з природознавчим матеріалом й передбачено реалізацію в процесі вивчення всього навчального змісту. Дитина активно пізнає навколишній світ під час безпосереднього контакту з ним. Сприйняття предметів та явищ навколишнього світу сприяє пізнанню. Важливим засобом сенсорного розвитку дитини є спостереження, оскільки дитина в природних умовах ознайомлюється з ознаками предметів, їхньою формою, величиною, кольором. Дитину потрібно навчити виокремлювати риси предметів навколишнього світу. З огляду на це, завдяки спеціально організованій корекційній роботі в учня із затримкою психічного розвитку формують уміння застосовувати різні види сприйняття (зорове, слухове, тактильне) для дослідження об'єктів і явищ природи. У підготовчому та I класі учитель дотримується принципу єдності змістового та процесуального складників навчання. У навчальній діяльності учнів обов'язково потрібно передбачати практичні дії з об'єктами, що вивчаються, активне спілкування з природним і соціальним довкіллям [10, с. 24 – 29].

Основним недоліком у практиці проведення екскурсій є те, що учні нерідко залишаються пасивними слухачами й спостерігачами. Для досягнення результативності екскурсії важливо організувати таке освітнє середовище, у якому кожного учня буде залучено до активної й творчої діяльності завдяки інноваційним методам. Наприклад, учням можна запропонувати намалювати природний об'єкт, за яким вони спостерігають. Учителю повинен керувати самим процесом спостереження, спрямовувати увагу учнів на найважливіші ознаки й особливості досліджуваного об'єкта [2, с. 5]. Саме під час цієї роботи відбувається корекція основних мисленнєвих процесів (аналіз, порівняння тощо).

Водночас із виробленням системи природничих уявлень і понять, відповідних умінь та навичок учителю потрібно працювати над удосконаленням мовлення школяра, збагаченням словникового запасу, розвитком зв'язного монологічного та діалогічного мовлення. Чільне місце на уроках посідає словникова робота, особливості якої полягають у тому, що нові лексичні одиниці (терміни, поняття, назви приладів тощо) вводяться в активне мовлення дітей під час ознайомлення з предметами та явищами, у єдності з розвитком їхньої пізнавальної діяльності (сприйняття, уявлення, мислення).

Ефективність засвоєння учнями програмового матеріалу можна забезпечити проведенням спостережень, дослідів і практичних робіт. Науковці вважають, що не варто замінювати зазначені форми та методи роботи читанням оповідань або поясненням учителя під час уроку.

У формуванні природознавчих уявлень і понять важливо організовувати та проводити спостереження за змінами, які відбуваються в живій і неживій природі протягом року, за сезонною працею людей у природі. Такі спостереження проводять під час екскурсій та прогулянок. Екскурсії, на яких об'єкти та явища природи розглядають у природних умовах, мають вагомий освітній і розвивальний потенціал. Програма визначає мінімум обов'язкових екскурсій, потрібних для вивчення кожної теми. Під час екскурсій передбачено виховну роботу – важливо розкрити багатство та красу рідного краю, прищеплювати бережливе ставлення до природи, звертати увагу на раціональне використання її багатств, можливі наслідки негативного впливу людини на природу.

Дослідники в галузі інклюзивної освіти проаналізували шкільні дисципліни щодо складності для учнів середнього шкільного віку спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) та Центрів для розумово відсталих дітей. Установлено, що навчальний предмет «Природознавство» є не простим для дітей 6–9 класів, оскільки рівень складності відповідав 6 – 8 балам за 10-бальною шкалою [7, с. 49]. На нашу думку, цей показник можна знизити, якщо змінити підходи до вивчення природознавства в підготовчому та початкових класах спеціальних шкіл. Уважаємо, що навчальні екскурсії є обов'язковою умовою стимулювання позитивної мотивації в молодших школярів до вивчення природознавства, формування уявлень і понять, міцних, свідомих знань і вмінь для подальшого вивчення географії в середній і старшій школі.

Наприклад, уявлення про неживу природу стають доступними дітям з порушенням інтелекту тільки за умови належного забезпечення уроків наочними посібниками, що пояснюється порушенням словесно-логічного мислення в учнів цієї категорії. Під час формування уявлень і понять про об'єкти неживої природи, доцільно застосовувати таку послідовність:

1. Виявити, що учні знають про явище або предмет, які вивчаються. Цей етап реалізується під час актуалізації опорних знань учнів.

2. Сформулювати нові знання про об'єкт неживої природи. На цьому етапі бесіда, розповідь, пояснення вчителя слід поєднувати з наочними методами навчання.

3. Провести практичні роботи.

4. Організувати спостереження учнів за природою на основі отриманих знань [6, с. 54].

На початок навчання в школі діти із ЗПР мають незначний обсяг знань про навколишній світ (зокрема про природу), тому в програмі 1-4 класів спеціальної школи передбачено багато того, що здорові діти добре засвоюють у дошкільний період. Важливими для спеціальної школи є предметні уроки, оскільки вони розвивають пізнавальну діяльність і мовлення дітей з вадами інтелектуального розвитку, розширюють їхні уявлення про навколишній світ. Під час таких занять учні виробляють деякі практичні вміння й засвоюють способи дії з предметами, потрібними для життя та подальшого навчання, вчать спостерігати та порівнювати предмети і явища.

Підготовка до систематичного вивчення географії, яку забезпечує навчання в 1-4 класах спеціальної школи, повинна бути діяльнісною й практичною. Наприклад, оволодіння учнями в процесі практичних занять та екскурсій життєво важливим умінням орієнтуватися на площині та в просторі полегшує їхнє сприйняття більш абстрактних просторових уявлень: про обертання Землі навколо власної осі та навколо Сонця, про нахил сонячних променів у різних теплових поясах тощо. Усвідомлення особливостей рельєфу земної поверхні в найближчому природному середовищі надалі дасть змогу уявити рельєф віддалених географічних областей (гірських і пустельних районів) завдяки кінофільмам та ілюстраціям. Спостереження роботи води в струмку на географічному майданчику або під час екскурсії в природу дає конкретну практичну основу для розуміння того, як використовують роботу води на гідроелектростанціях.

Здобуті на екскурсії знання закріплюють на наступних уроках у класі під час бесіди. Зібраний на екскурсії матеріал детально опрацьовують на предметних уроках ручної праці. На нашу думку, систематичні спостереження за змінами в природі та фіксування цих результатів у календарі природи є обов'язковими та незамінними для особливих учнів з перших уроків природознавства. Спочатку ця робота має бути нескладною. Перші позначки в календарі зазвичай віддзеркалюють сонячний або похмурий день, опади (дощ, сніг). Багато вчителів прагне в 1 класі урізноманітнити роботу з календарем – і, напевно, це правильно. Наприклад, дітям пропонують в особливу кишеньку біля назви кожного місяця вкладати предмети, принесені з екскурсії (гілки дерев і чагарників із жовтими та червоними листками – восени; зелені гілочки хвойних і голі листяних дерев – узимку; перші квіти та маленькі гілочки з розквітлим бруньками, поставлені в пробірки з водою – навесні). На кишеньку приклеюють картинку із зображенням пори року. Для кожної пори року та місяця можна підібрати картинку, які б ілюстрували характерні сезонні явища (наприклад, березень – танення снігу; квітень – розлив річки; травень – перші квіти, ліс з молодим листям тощо) [4].

У позакласній роботі можна організувати виставку на тему екскурсії, провести тематичні ранки, дидактичні ігри, випустити стінгазету, підготувати презентації тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, уроки на природі є досить важливими для розвитку інтересу до навчальних предметів в учнів із затримкою психічного розвитку. Удало проведена екскурсія залишає в пам'яті дітей яскраві спогади, дає змогу краще засвоїти основні поняття курсу, стає джерелом нових знань, має потужний виховний потенціал, тобто сприяє корекції основних мисленнєвих процесів учнів із ЗПР. Подальші наукові розвідки можуть стосуватися вивчення можливостей застосування екскурсій

для реалізації інтегрованого підходу до вивчення дисциплін природничо-математичного циклу в спеціальній загальноосвітній школі. Особливої уваги потребують методичні аспекти підготовки та проведення екскурсій у природу для дітей з вадами інтелектуального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алёхина С. В. Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С. В. Алёхина // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 1. – С. 31–54 с.
2. Бубон В. Вчити не просто дивитися, а й бачити... / В. Бубон // Початкова освіта. – 2008. – № 14. – С. 5–6
3. Державний стандарт спеціальної освіти. – Київ, 2004. – 361 с.
4. Дубенок О. Проблемне навчання в спеціальній школі / О. Дубенок // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2009. – № 42. – С. 3–4.
5. Зброєва Н. Б. Готовність педагога до інклюзивної освіти. (До постановки питання) / Н. Б. Зброєва. // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 7. – С. 15–18.
6. Методики обучения в специальной (коррекционной) школе VIII вида: Естествознание: Учебно-методическое пособие / Шевырева Т. В., Соломина Е. Н. – М. : МПГУ, 2014. – 100 с.
7. На допомогу педагогу загальноосвітнього навчального закладу / Укл.: Л. О. Прядко, О. О. Фурман / Методичний посібник. – Суми: РВВ СОІППО. – 2015. – 52 с.
8. Навчальні програми для дітей із затримкою психічного розвитку. Природознавство. Підготовчий, 1-4 класи. – К., 2014. – 24 с.
9. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития: (Олигофренопедагогика): Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Б. П. Пузанов, Н. П. Коняева, Б. Б. Горский и др./ Под ред. Б. П. Пузанова. М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.
10. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» (корекція когнітивного розвитку) для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку / авт. Сак Т. В., Прохоренко Л. І. – Київ. : Міністерство освіти і науки України. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2014. – 41 с. / Електронний ресурс. [Режим доступу]: <https://mon.gov.ua>